

Позиція Православної Церкви щодо викликів пандемії COVID-19

Руслан Левочко, протоієрей Владислав Фумьмес
<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2022-10-127>

На хвилі спалаху пандемії невиліковного, ще не вивченого коронавірусу в 2020 році Свята Христова Церква опинилася в досить складних умовах. Адже перед нею постало досить багато нових питань, на які вона повинна була помірковано реагувати. Пандемічна криза загрожувала здоров'ю й життю населення. Багато людей страждало через смерть близьких. Дехто опинився в матеріальній скруті, інші втратили роботу. Запобіжні заходи, вжиті в усьому світі, також поставили під сумнів і церковне життя у двох різних, хоча й взаємопов'язаних сферах: примусове огорожування вірних, що має наслідки не лише для конституційного права релігійних осіб, їхньої свободи, а й ідентичності Христової Церкви, визначеної євхаристичним життям, як спільноти, що збирається «в одному місці». Зокрема, в Україні та багатьох інших країнах через карантинні обмеження Церква була змушена ввести суворі розпорядження щодо спільних богослужінь на Великдень та інші дні в особливому вигляді: або взагалі припинення проведення богослужінь або лише з допустимою кількістю осіб. Ієрархи знайшли деякі рішення в проведенні онлайн трансляцій богослужінь, але після цього постало нове питання феномена «онлайн Причастя». Так, навколо святої Євхаристії розгорнулося ціле коло дискусій стосовно способів його подавання вірним. Також був накладений загальний обов'язок носіння засобів індивідуального захисту (масок) при відвідуванні церков, який люди сприймали як обмеження їхніх прав. Усі Таїнства та чини слід було відправляти з дотриманням «соціальної дистанції» та інших санітарних вимог. Згодом постало питання і допустимості вакцинації від COVID-19. Усі ці церковні визначення потребують ґрунтового богословського осмислення. Розуміючи цю ситуацію, яка поставила під сумнів ядро ідентичності Церкви та свободу вибору в конституційному праві християн, ми спробували наблизитись до свідомих відповідей на ті виклики, які постали перед нею. Напрямом для пошуку шляхів вирішення даної проблематики послугувало беззаперечне доктринальне вчення нашої Церкви, з якого вивелися паралелі для наших ситуацій. У підсумку результатом стала згуртовано висвітлена позиція Церкви щодо нових викликів в умовах пандемії та їхнє богословське осмислення.

Ключові слова: COVID-19, коронавірус, пандемія, локдаун, карантин, права християн.

Постановка наукової проблеми та її значення. Пандемія COVID-19 – ще одна безпрецедентна криза, яка підняла серйозні питання в основі ідентичності нашої Церкви й стала значущим поштовхом для загального оновлення Православ'я та Церкви Христової.

У надскладний час карантину без уваги не залишилися наші церкви та їхні парафії. Світ, що був до COVID-19, зник, його замінив зовсім інший. Нові умови вимагають як стійкості, так і адаптації, охоплення нових способів бути Церквою. Церква повинна адаптуватися; вона повинна задати собі питання про наслідки того, що є Церквою в цьому новому контексті.

У часи пандемії коронавірусу, перед нами постали такі виклики, з якими ми, як спадкоємці Священного Передання, маємо впоратися самі. Задля зменшення захворюваності держава запровадила локдаун, але це болісно вдарило по Церкві, точніше по її усталеному «законсервованому» до цього ритму і способу життя та служіння. Адже Церква – зібрання вірян навколо Таїнств, але ж як до них приходити, якщо двері храму примусово зачинені, а люди не можуть фізично зібратися громадою?

Тому безперечно, Церква, опинившись у нових для неї умовах, визнає важливість роз'яснення питань викликів пандемії. Ця стаття має на меті відповісти на основні богословські питання, які виникли в контексті всіх обмежень пандемії: де Церква, коли народ Божий не може зібратися разом для євхаристійного спілкування? Де Церква, коли таїнство Євхаристії звершує лише священник, без фізичної присутності інших членів Тіла Христового? Якою є загроза в церковних обрядах, зокрема, чи є хвороба у Святому Причасті та як діяти коли держава вводить обмеження, що напряду стосуються і життя Церкви? У чому ці питання не нові, але пандемія посилила терміновість надання на них чіткої відповіді. Тому ці та пов'язані з ними виклики і поставнуть подальшими цілями для цього дослідження. Таким чином, провідним завданням буде висвітлення сформованих Церквою реакцій, перед зовсім новими богословськими викликами сьогодення.

Ця стаття написана в основному для егіди Православної Церкви України, але, сподіваюсь, її актуальність є і трансконфесійною.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У даному дослідженні автор першопочатково посилався на сформовані Священним Синодом Православної Церкви України практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19, де викладені позиції українських та закордонних богословів. Окрім цього, до уваги були взяті аналітичні статті українських дослідницьких центрів: Центру Разумкова, Національного інституту стратегічних досліджень та Інституту Релігійної Свободи. Також додатковою опорою стали найперші зарубіжні праці щодо Церкви під час пандемії: Петроса Васіліадіса, Джеррі Піллая та Скотта Рідаута.

Мета і завдання статті: проаналізувати та чітко висвітлити позицію Православної Церкви на ті виклики сьогодення, що постали у зв'язку з пандемією COVID-19 та введеним через неї локдауном й подати їх богословське осмислення.

Виклад основного матеріалу.

«Православ'я не повинно задовольнятися старими відповідями на старі запитання, а й давати нові відповіді на нові питання...»
Протопресвітер Олександр Шмеман

Від початку 2020 року у світі в глобальних масштабах розгортається коронавірусна пандемія COVID-19, яка торкнулася й України і змусила її запроваджувати режим карантину різного ступеня тяжкості. Православна Церква України закликала вірян дотримуватися запроваджуваних рекомендацій та обмежень¹. Однак час епідемії став викликом для священників, яким потрібно було шукати інші способи спілкування з вірними, перейти в онлайн і навчитись проповідувати у порожньому храмі². Так, згодом перед Церквою постало досить багато питань, які ми тут і розглянемо.

Ієрархи ПЦУ відкрито заявили, що їхньою метою є

«засвідчити турботу Церкви про всіх своїх дітей, як сильних, так і слабких у вірі, розділити з народом тягар вимушених обмежень, пам'ятаючи настанову Писання: «Носить тягарі один одного і так здійсните закон Христа» (Гал. 6: 2)».

Також слід

«сприяти тому, щоб в першу чергу найбільш уразлива перед загрозою хвороби частина суспільства, люди старшого і похилого віку, залишилися в час згубної пошесті вдома, у найбільш безпечних умовах, бо ми покладаємо всю надію на милосердя і допомогу Господню, але пам'ятаємо і застереження: «не спокушай Господа Бога твого» (Лк. 4: 12)»³.

Таким чином, Церква поставилася тут досить дисциплінарно, сформувавши перші загальні риси своїх подальших позицій щодо коронавірусної хвороби в пріоритеті виконання всіх обмежень задля унеможливлення поширення інфекції. Церква визначила наступне:

¹ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020рр. (Інформаційні Матеріали). Київ: Razumkov centre, 2020. С. 8–9.

² Dyikuk John. Digital Ecclesiology: A Global Conversation. Nigeria: Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies, 2020. 36 p.

³ Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня 2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022).

«Враховувати та виконувати законні приписи, розпорядження та карантинні обмеження, які впроваджуються державою, органами місцевого самоврядування та органами охорони здоров'я, не допускати як ігнорування реальної небезпеки, так і проявів паніки»⁴.

Для підсумування загальної реакції Православної Церкви слід навести заклик Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, до якої входить і Предстоятель ПЦУ митрополит Епіфаній:

- Поставитися з розумінням та особистою відповідальністю до запроваджених заходів, які мають на меті запобігти поширенню цього вірусного захворювання, його локалізації та швидкому одужанню тих, хто вже захворів;
- Уникати крайнощів: не піддаватися панічним настроям, але і не легковажити небезпекою;
- Дотримуватися рекомендацій фахівців щодо правил визначеної на цей час особливої гігієни та поведінки серед груп людей;
- Проявляти любов, взаєморозуміння, толерантність, співчуття та допомогу тим, хто бореться з проявами недуги⁵.

Хвороба COVID-19, спричинена вірусом SARS-CoV-2 та тригерами пандемії коронавірусу, почала занурювати всіх людей у жах. Коронавірус поширювався скрізь по всій земній кулі: ситуація дуже напружена. Вірус кардинально змінив життя всього суспільства. Ця криза становила досі незнаний виклик, який сформує наш духовний світ на довгі роки. Планета опинилася в переломному періоді епідемії великого масштабу⁶. З цієї причини коронавірус, як і будь-яка інша хвороба, як така, є доброю нагодою поглянути на людське життя з точки зору християнської віри в її багатовимірних відношеннях. У цей час як перед кожним православним, так і перед кожним вірянином постало вагоме завдання осмислити цю глобальну кризу й відкрити для себе її екзистенційне значення⁷.

⁴ Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня 2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022).

⁵ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр. (Інформаційні Матеріали). Київ: Razumkov centre, 2020. 60 с.

⁶ Coman Viorel. What Ecclesiology for the Pandemic? A Plea for a Trinitarian Model of the Church. *Lucrările Simpozionului Internațional de Teologie, Istorie, Muzicologie și Artă* (2-3.11.2020). Cluj-Napoca, 2021. 315 p.

⁷ Каспер Вальтер, кард., Августин Джордж. Християни в час пандемії коронавірусу. Жовква: Місіонер, 2020. С. 56-59.

У цьому контексті виникає ряд принципових питань: Чи має сенс ця криза? Чи може вона допомогти нам переосмислити одвічні питання про сенс людського життя⁸? Та й загалом, чому така важка пандемія спіткала людство?

В одній з біблійних книг – Псалтирі – ми зустрічаємо такі слова: «Дні віку нашого – сімдесят літ, а як при силі – вісімдесят літ, і найкраща пора їх – труд і хвороби» (Пс. 89: 10). Тут прослідковуємо актуальне для нас питання: чому ми хворіємо?

Для розуміння цього питання звернімося до Святого Писання, яке свідчить, що Бог створив світ досконалим: «І побачив Бог усе, що Він створив, і ось, дуже добре воно» (Бут. 1: 31). Людина – вище творіння Боже – теж була створена досконалою. Слід зазначити, що досконалість людини передбачала відсутність хвороб та смерті: «Бог не створив смерті і не радіє загибелі живих» (Прем. 1: 13). Хвороби – наслідок гріха перших людей на Землі. Однак «зздирістю диявола ввійшла у світ смерть, і зазнають її ті, що належать до наділу його» (Прем. 2: 24). Гріхопадіння перших на Землі людей – Адама і Єви – призвело до тяжких наслідків. Так, наслідками цього гріхопадіння стали «виснажлива праця, скорботи, тілесні немочі, тяжке до певного часу життя на землі поневірянь, і наостанок – тілесна смерть»⁹. Тому саме з моменту гріхопадіння прародичів та втрати зв'язку з Богом запрацював «маховик смерті» у здобутті хліба в поті чола, різноманітні невдачі, положових мук, аж до фізичного кінця – повернення в землю, з якої людину і було взято (Бут. 3, 16-19). Так виникли і хвороби як причини смерті або вісники того, що людина на цій землі стала істотою тимчасовою.

Таким чином, у дечому ця пандемія коронавірусу, яка нас спіткала, і є першопочатковим наслідком наших безчинств. Утім, це не єдина із причин. Варто зрозуміти те, що всі ці причини згуртовані Промислом Божим та спрямовані для нашого спасіння.

Досить серйозним викликом для Православної Церкви під час карантину постало дотримання «соціальної дистанції» для унеможливлення поширення хвороби. Цей момент вимагав серйозних рішень для Христової Церкви, життя якої і відбувається навколо Таїнств у спільному зібранні.

Постанови влади щодо обмеження діяльності релігійних організацій на період карантину виявилися доволі розмитими. Таким чином напередодні Великодня виникали непорозуміння і хаос щодо відзначення пасхаль-

⁸ Каспер Вальтер, кард., Августин Джордж. Християни в час пандемії коронавірусу. Жовква: Місіонер, 2020. С. 59.

⁹ АХІОС: Таїнство людської природи. [Київська православна богословська академія; упорядник: Андрій Мацола]. Київ: Видавничий в. Київського патріархату, 2015. С. 31–32.

них свят. Бували випадки онлайн освячення пасхальних страв. Проте такий спосіб Церква раціонально не схвалила, а запропонувала в невеликих селищах освячувати пасхальні страви у такий спосіб, щоб віряни вийшли на межі своїх обійсть, а священник з дотриманням санітарних вимог освячував страви. Для міст визначено освячувати страви на територіях храмів з дотриманням карантинних вимог.

У результаті непорозумінь Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій незадовго до святкування Пасхи звернулася до прем'єр-міністра України та Міністерства внутрішніх справ України з власними пропозиціями, покликаними забезпечити конституційне право на свободу віросповідання під час карантину¹⁰.

Попри всі труднощі, Православна Церква віднеслася з розумінням до критичної ситуації в країні та прийняла відповідні міри безпеки і для своїх вірян і служителів. Практичні настанови ПЦУ повідомляють наступне:

«Як тимчасовий надзвичайний захід, виявляючи турботу про вірних, у залежності від обмежень, які вводяться органами державної влади та місцевого самоврядування, зокрема на пересування та на роботу громадського транспорту, обмежень щодо можливої кількості одночасного зібрання певної кількості осіб (на 17.03.2020 р. – не більше 10 осіб) – прийняти проведення богослужінь у храмах чи змінювати порядок так, щоб в них брало участь не більше ніж обмежене число осіб»¹¹.

Таким чином закриття церков для спільних богослужінь під час спалаху COVID-19 змусили Церкву стати дещо іншою стосовно нових вимог та заново планувати своє майбутнє.

Патріарх Варфоломій висловився наступним розумінням цієї хвороби: «Пандемія загрожує не вірі, а вірним, не Христу, а християнам»¹². Тому в цьому сенсі глибоко безвідповідальними та егоїстичними вважаються так звані героїчні заяви тих, хто не боїться вірусу і хоче брати участь у церковних богослужіннях, незважаючи на законодавчу заборону на свободу пересування. Здоров'я кожної людини пов'язане зі здоров'ям іншої людини, з

¹⁰ Токман Володимир. Релігійні організації в умовах пандемії COVID-19. Інформаційно-аналітичний матеріал. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. С. 8.

¹¹ Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня 2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022).

¹² Vassiliadis Petros. The Church in a Period of Pandemic. Can the Present Pandemic Crisis Become a Meaningful Storm for Renewal in our Churches? / CEMES 25. Thessaloniki: CEMES publications, 2020. 38 p.

поширенням вірусу. Солідарність, любов і турбота про ближнього є основою як суспільства, так і Церкви.

Слід зазначити, що запроваджені обмеження ускладнили спроможність церков виконувати своє суспільно-важливе служіння: збір благодійних коштів, одягу і продуктів харчування для розподілу серед нужденних. Крім цього їх узагальнений підхід не враховує особливостей функціонування великих храмів. Як наслідок введених обмежень, сотні тисяч вірян не зможуть отримати належної душпастирської опіки та реалізувати своє конституційне право на свободу віросповідання¹³. При цьому великі храми залишатимуться майже порожніми. У висновку, завдяки перемовинам вдалося прийняти позитивне рішення: *«Протягом дня храми мають бути відкритими для особистого відвідування і молитви, спілкування зі священнослужителями при дотриманні загальних правил»*¹⁴.

Також визначено, що *«на час пандемії достатнім виявом шанування святинь (Хреста, ікон, святих мощей) є поклоніння/поклон перед ними, без цілування»*¹⁵. Таким чином, ми розуміємо, що через фізичні речі хвороба теж може передаватися.

Такі загальні сентенції приписів, накладених державою, призвели до появи різноманітних тлумачень, пояснень, інтерпретацій стосовно обмежень на свободу віросповідання¹⁶. Тому й наступним питанням тут слід розглянути наслідки пандемії для прав людини, відносин між державою та Церквою та свободи віросповідання в умовах надзвичайних законодавчих заходів з метою охорони здоров'я населення у зв'язку з пандемією.

Таким чином, спершу слід усвідомити те, що пандемія все ж не спричинила – принаймні в Україні – зміни правового статусу державно-церковних відносин. Також закон не встановлював обмежень релігійної свободи. Адже в Україні закон не накладав обмежень чи повної заборони на участь у Таїнствах. До прикладу, експерти Інституту релігійної свободи зауважили, що тут йдеться про обмеження лише колективного вияву церков,

¹³ Ridout Scott. A Pandemic Impact on the Church. A Reflection and Response for Churches During and After COVID-19. URL: <https://www.nae.org/pandemic-impact-church/> (18.04.2022).

¹⁴ Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня 2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022).

¹⁵ Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня 2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022).

¹⁶ Райт Том. Бог і пандемія. Християнські роздуми про коронавірус та його наслідки. Львів: Свічадо, 2021. С. 93.

«однак інша релігійна діяльність, зокрема домашні зібрання вірян, соціальна допомога нужденним та, тим більше, приватний вияв релігійної свободи в даному випадку не підлягають обмеженням»¹⁷.

Несучи абсолютну відповідальність за подолання кризи, держава ввела обмеження на свободу пересування та свободу зібрань усіх громадян, незалежно від релігійних чи філософських переконань. Заборона пересування та збирання на відкритих чи закритих місцях, безумовно, веде до заборони збирання в релігійних цілях, а не до заборони богослужінь. Не було винятків із суто *«релігійних причин»*¹⁸. Таїнство Євхаристії було дозволено здійснювати у храмах з обмеженою кількістю людей та проведенням онлайн трансляцій богослужінь. Тому ми як християни, що підпорядковуємося також і законодавству та Конституції, зобов'язані поважати постанови щодо соціальних дистанцій¹⁹. Адже вони несуть характер забезпечення охорони нашого здоров'я та не перешкоджають виконанню місії як кожного християнина зокрема, так і Церкви загалом.

В умовах локдауну Православна Церква вдалася до масштабної імплементації нових форм комунікації з вірними. Через обмеження зібрання в храмах почалася прискорена діджиталізація – спілкування церков з вірянами шляхом онлайн технологій²⁰.

Так для того, щоб карантинні обмеження не перешкождали дотриманню принципу свободи совісті і реалізації потреб вірян, була організована трансляція релігійних відправ у мережі Інтернет²¹.

Церква постановила

«проводити Божественні літургії за присутності визначеної обмеженням кількості осіб, просячи мирян залишатися вдома, долучаючись до спільної молитви через засоби відеотрансляції. Охочі сповідатися і причаститися можуть це зробити протягом цілого дня, при дотриманні умов приготування»²².

¹⁷ Інститут Релігійної Свободи. Роз'яснення IPC: введення карантину і релігійна свобода в Україні. URL: <https://irs.in.ua/ua/2020-03-quarantine-introduction-coronavirus-religious-freedom-ukraine> (06.03.2022).

¹⁸ Pillay Jerry. COVID-19 Shows the Need to Make Church More Flexible. Transformation: An International Journal of Holistic Mission Studies. Vol. 37 (4). 2020, P. 267-268.

¹⁹ Dyikuk John. Digital Ecclesiology: A Global Conversation. Nigeria: Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies, 2020. 17 p.

²⁰ Dyikuk John. Digital Ecclesiology: A Global Conversation. Nigeria: Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies, 2020. 67 p.

²¹ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр. (Інформаційні Матеріали). Київ: Razumkov centre, 2020. 8 с.

²² Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня

Таким чином, Церквою надано тимчасовий дозвіл проводити богослужіння в храмах самим лише священнослужителям і церковнослужителям та транслювати їх для вірян у мережі інтернет. Таке рішення є вимушеним і має за основу забезпечення можливості зібрання вірних на молитву, тому й не суперечить Священному Переданню. Так у нас з'явилася можливість, як за часів першої Церкви, усім бути на богослужінні²³. Правда, це місце віртуальне для тих, хто дивився. Але це було реальне богослужіння. Інші Таїнства за потреби можна проводити з дотриманням карантинних обмежень.

У такий складний період інфекційного захворювання COVID-19 також гостро постала проблема причастя мирян. Почали виникати дискусії навколо того, чи може ця хвороба передатися через Святе Причастя.

Стосовно цього професор Микола Денисенко переконливо продемонстрував, що Церква використовує численні методи подання Святого Причастя, і що її непохитна віра в істинну присутність Христа в Євхаристії не супроводжується гарантованим захистом від хвороб. Церква довірила нам матеріальні речі, які псуються, і закликала нас змінювати їх, коли вони більше не придатні. Найголовніше, що ми просимо Бога про відпущення гріхів і об'єднання Святим Духом в причасті.²⁴

Відомий богослов Кирило Говорун пояснив, що лежить в основі широко поширеного переконання, що коронавірус не може передаватися через Святе Причастя, і переконливо показав, що в результаті цієї віри на певні території поширився більш смертельний вірус, ніж COVID-19, а саме фундаменталізм. Посилаючись на нинішню дискусію про Євхаристію і заперечуючи проти тих, хто без твердих богословських аргументів вважає, що Євхаристія вбиває вірус, назвали такі вірування православним епіфеноменом «культурної війни». Він дійшов висновку, що настав час об'єднати зусилля, щоб стримати не лише коронавірус, а й вірус фундаменталізму та припинити його загравання до нашої Церкви.²⁵

Підтримуючи такі переконання, Православна Церква України визначила наступне:

«Як тимчасовий надзвичайний захід дозволяється здійснювати причастя вірних Тіла і Крові Христових у той самий спосіб, як це здійсню-

2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022)

²³ Феномен онлайн-причастя. Рефлексії. Полеміка. Перспективи / за ред. Д. Горєвого, Т. Деркач. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого митрополита Володимира, 2021. С. 32–33.

²⁴ Феномен онлайн-причастя. Рефлексії. Полеміка. Перспективи / за ред. Д. Горєвого, Т. Деркач. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого митрополита Володимира, 2021. С. 89.

²⁵ Vassiliadis Petros. The Church in a Period of Pandemic. Can the Present Pandemic Crisis Become a Meaningful Storm for Renewal in our Churches? / CEMES 25. Thessaloniki: CEMES publications, 2020. Pp. 69–70.

ється священнослужителями під час Літургії Ранішеосвячених Дарів, а саме: приготовлені часточки Тіла, на які лжицею покладено частину Крові (як це робиться при приготуванні запасних Дарів) подавати з дискаса в руки (або лжицею не торкаючись уст) причаснику. При цьому слід уважно роз'яснити обов'язок причасників ретельно спожити Дари. Для обтирання губ використовувати одноразові серветки, які потім спалити в чистому місці. Використовувати для запивки після прийняття Причастя одноразовий посуд або споживати лише антидор»²⁶.

Такі заходи безпеки були прийняті для уникнення поширення вірусу. При цьому кожен християнин може прийняти Святе Причастя так, як це робили в ранньохристиянській Церкві та як це і відбувається на деяких стародавніх літургіях (наприклад, Літургія св. Якова).

Виходячи з того, що Церква постановила новий спосіб Причастя, почали виходити на перший план старі суперечки щодо чудодійності чи нечудодійності освячених дарів у Причасті. Багато благочестивих мирян наполягали на тому, що на те, що було освячене: хліб, вино, воду (агіасму), – не можуть впливати закони природи, а отже вірусні захворювання на них не можуть передаватися. Подібні погляди раціонально розглядалися в пізньовізантійську епоху в Студійських монастирях. У минулому столітті в Греції зафіксовано інцидент, коли монах помер від зараженого Причастя. Щодо цього факту, Вселенський Патріархат закликав ченців суворо дотримуватися заходів гігієни²⁷.

До конкретного питання, чи доцільно відмовлятися від використання загальної практики для подання Святого Причастя лжицею, щоб запобігти подальшому поширенню коронавірусу, професор Алквіадіс Калівас зазначив, що практика використання лжиці для причастя сформувалася поступово. Спочатку лжицю використовували для причастя лише хворих і тих, хто помирає. Після введення загальної практики причащення лжицею, як і слід було очікувати, виник певний опір, як і при будь-якому значному літургічному нововведенні. Замінити багатовіковий спосіб подання освячених Дарів за біблійним зразком виявилось непросто. Однак нові пастирські потреби зробили використання лжиці неминучим. Зрештою, лжиця була прийнята, тому що вона не порушувала, не суперечила та не компромісувала жодних

²⁶ Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня 2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022).

²⁷ Ridout Scott. A Pandemic Impact on the Church. A Reflection and Response for Churches During and After COVID-19. URL: <https://www.nae.org/pandemic-impact-church/> (18.04.2022).

доктринальних вчень²⁸. Таким чином, ми бачимо, що традиційний для нас спосіб причащення є в більш історичному та практичному сенсі, ніж у богословському. Тому зміна способу причащення задля уникнення хвороби не несе за собою ніяких прогріхів.

Отже, Церква незмінно зберігає особливе ставлення до Євхаристії, Причастя Тіла і Крові Христових, як до Таїнства, що подається «на ціління душі і тіла», а не як до споживання їжі (1 Коринфянам 11:20-30). Використання для причастя мирян того ж способу, що і для священнослужителів, продиктоване турботою про немірних у вірі (Рим. 14:1-13) та про те, щоб Таїнство і Церква не піддавалися безпідставній ганьбі від зовнішніх²⁹.

Щодо всіх інших Таїнств та обрядів встановлено максимально дотримуватися загальних правил щодо «соціальної дистанції» та медичних настанов.

Уже згодом, коли з'явилися можливість вакцинації від цієї хвороби, у людей постало питання, чи є безпечним її приймати та що про це скаже Церква. Щодо даних дискусій заявив предстоятель Православної Церкви України пояснюючи, що

«ніякої суперечності Божим заповідям вакцинація не несе. Проте Церква не буде зобов'язувати чи примушувати до вакцинації ані духовенство, ані парафіян. Ми можемо лише допомагати державі аргументовано переконувати тих, хто має сумніви»³⁰.

Так, Церква поставилася до вакцинації, як і до самого коронавірусу, досить відповідально. У цілому, страх та недовіра до вакцинації пов'язані зі значним рівнем недовіри до державних інституцій, і не лише в Україні, помноженим на засилля неправдивої інформації та конспірологічних теорій. У людей бракує навичок інформаційної гігієни.

Щодо богословської складової вакцинації позиція Церкви однозначна –

«ніякої суперечності Божим заповідям, засадам християнської віри вакцинація, як медична процедура, не несе. Однак, наше загалом позитивне ставлення до вакцинації, не може означати підміну відповідальності. Адже за якість та ефективність препаратів, правильність

²⁸ Vassiliadis Petros. The CEMES COVID-19 pandemic project. A hope for renewal in the Orthodox Church. Церква Христова: місія, традиції, сьогодення / Упорядник В. Вакін. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 172.

²⁹ Райт Том. Бог і пандемія. Християнські роздуми про коронавірус та його наслідки. Львів: Свічадо, 2021. С. 55.

³⁰ Чи суперечить вакцинація Божим заповідям? Глави церков України розтлумачують своє ставлення до щеплення від COVID-19. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/01/31/7281728/> (27.04.2022).

процедур тощо відповідальність лежить не на Церкві» – зазначив митрополит Епіфаній³¹.

Саме тому ієрархи свідомо не провадили систематичної інформаційної кампанії щодо вакцинації від коронавірусу.

Загалом питання вакцинації не є релігійним, це суто медичне питання, зміст якого мають доступно роз'яснювати фахівці-медики. Єдина пересторога, яка є не лише в Церкві, але і в суспільстві – це якість вакцин і сумнівне врахування протипоказань, які має незначна частина людей. Треба пам'ятати, що кожне життя має надзвичайну цінність, і саме на негативні випадки буде звертатися найбільша увага.

У висновку предстоятель ПЦУ закликав співгромадян *«бути відповідальними й свідомими того, що питання вакцинації не є лише особистим – воно напряму стосується здоров'я всього народу й життя наших ближніх»³².*

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У процесі дослідження нам вдалося з'ясувати, що пандемія COVID-19 залишилася у Церкві новою можливістю переглянути своє вчення, даючи свої відповіді на ряд усе нових викликів, вирішуючи релігійні потреби.

Важким епізодом напруженості між представниками Церкви та державною владою стали санітарні обмеження, що не дозволяли людям фізично брати участь у Літургії. Тому ці питання неодноразово були відкрито та чесно обговорені представниками Церкви та держави.

У підсумку, враховуючи суворі обмеження локдауну щодо богослужінь, Православна Церква України зреагувала на пандемію широким спектром відповідей та в результаті нововведень задля уникнення поширення цієї хвороби. Таким чином, зі своєї сторони Церква прийняла відповідні міри щодо звершення богослужінь та інші зміни й обмеження в церковному житті.

В усьому дотримуючись Святого Писання та Священного Передання, свята Православна Церква наслідуючи слова, сказані Христом: *«Субота для людини, а не людина для суботи»* (Мк. 2: 27) визнає, що тлінні речі можуть переносити хвороби. Тому як свідомі християни ми повинні дотримуватися усіх можливих заходів карантину задля своєї безпеки. Як християни, ми покладаємо всю надію на милосердя і допомогу Господню, але пам'ятаємо і застереження: *«Не спокушай Господа Бога твого»* (Лк. 4: 12).

³¹ Чи суперечить вакцинація Божим заповідям? Глави церков України розтлумачують своє ставлення до щеплення від COVID-19. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/01/31/7281728/> (27.04.2022).

³² Чи суперечить вакцинація Божим заповідям? Глави церков України розтлумачують своє ставлення до щеплення від COVID-19. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/01/31/7281728/> (27.04.2022).

Досить важливим аспектом у прийнятті рішення щодо усіх обмежень зі сторони Церкви було *«не дати приводу тим, хто шукає приводу»* (2 Кор 11: 12). Так, Церква не дала причин обмов від суспільства.

Намагаючись збалансувати духовні потреби вірних, Церква здійснювала свою місію і поза богослужіннями, фінансово підтримуючи лікарні та будинки престарілих, роблячи пожертви на медичне обладнання, доглядаючи за хворими та найбільш вразливими в громаді. Також на чолі зі Священним Синодом була опублікована молитва під час пошесті згубної (епідемії).

У кінцевому підсумку, слід зазначити, що усі обмеження були виявлені в якості турботи Христової Церкви щодо своїх вірних, зважаючи на те, що COVID-19, як і будь-яка інша хвороба, може зашкодити нашому здоров'ю, тому ми повинні робити все, щоб вберегти своє життя.

Перспективою подальших досліджень є проблематика проведення онлайн-богослужінь (випадки яких трапились під час пандемії) у режимі відеоконференції. Також роз'яснення потребує сумісне з цим питання онлайн-причастя, коли кожен учасник Літургії ставить перед собою хліб та вино й споживає вкінці служби як Тіло та Кров Господню.

Список джерел і літератури:

1. *Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту*: в українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
2. АХІОС: Таїнство людської природи. [Київська православна богословська академія; упорядник: Андрій Мацола]. Київ: Видавничий відділ Київського патріархату, 2015. 109 с.
3. Інститут Релігійної Свободи. Роз'яснення ІРС: введення карантину і релігійна свобода в Україні. URL: <https://irs.in.ua/ua/2020-03-quarantine-introduction-coronavirus-religious-freedom-ukraine> (06.03.2022).
4. Каспер Вальтер, кард., Августин Джордж. Християни в час пандемії коронавірусу. Жовква: Місіонер, 2020. 164 с.
5. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2020рр. (Інформаційні Матеріали). Київ: Razumkov centre, 2020. 110 с.
6. Православна Церква України. Практичні настанови у зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 доповнені відповідно до рішень Священного Синоду від 24 березня 2020 року та 9 квітня 2020 року. URL: <http://surl.li/bujjt> (15.04.2022).
7. Райт Том. Бог і пандемія. Християнські роздуми про коронавірус та його наслідки. Львів: Свічадо, 2021. 104 с.

8. Токман Володимир. Релігійні організації в умовах пандемії COVID-19. Інформаційно-аналітичний матеріал. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. 8 с.
9. Феномен онлайн-причастя. Рефлексії. Полеміка. Перспективи / за ред. Д. Горєвого, Т. Деркач. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого митрополита Володимира, 2021. 168 с.
10. Чи суперечить вакцинація Божим заповідям? Глави церков України розтлумачують своє ставлення до щеплення від COVID-19. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/01/31/7281728/> (27.04.2022).
11. Coman Viorel. What Ecclesiology for the Pandemic? A Plea for a Trinitarian Model of the Church. *Lucrările Simpozionului Internațional de Teologie, Istorie, Muzicologie și Artă* (2-3.11.2020). Cluj-Napoca, 2021. 311-334 p.
12. Dyikuk John. Digital Ecclesiology: A Global Conversation. Nigeria: Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies, 2020. 71 p.
13. Pillay Jerry. COVID-19 Shows the Need to Make Church More Flexible. *Transformation: An International Journal of Holistic Mission Studies*. Vol. 37 (4). 2020, 266-275 p.
14. Ridout Scott. A Pandemic Impact on the Church. A Reflection and Response for Churches During and After COVID-19. URL: <https://www.nae.org/pandemic-impact-church/> (18.04.2022).
15. Vassiliadis Petros. The CEMES COVID-19 pandemic project. A hope for renewal in the Orthodox Church. Церква Христова: місія, традиції, сьогодення / Упорядник В. Вакін. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 167-194 с.
16. Vassiliadis Petros. The Church in a Period of Pandemic. Can the Present Pandemic Crisis Become a Meaningful Storm for Renewal in our Churches? / CEMES 25. Thessaloniki: CEMES publications, 2020. 288 p.

References:

1. *Bibliia*. (2004) Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho i Novoho Zavitu: v ukrainskomu perekladi z paralelnymy mistsiamy / Pereklad Patriarkha Filareta (Denysenka). Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu [in Ukrainian].
2. AXIOS (2015): Tainstvo liudskoi pryrody. [Kyivska pravoslavna bohoslovska akademiia; uporiadnyk: Andrii Matsola]. Kyiv: Vydavnychy viddil Kyivskoho patriarkhatu [in Ukrainian].
3. Instytut Relihiinoi Svobody. Roziasnennia IRS: vvedennia karantynu i relihiina svoboda v Ukraini. URL: <https://irs.in.ua/ua/2020-03-quarantine-introduction-coronavirus-religious-freedom-ukraine> [in Ukrainian].
4. Kasper Valter, kard., Avhustyn Dzhordzh. (2020). Khrystyiany v chas pandemii koronavirusu. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
5. Osoblyvosti relihiinoho i tserkovno-relihiinoho samovyznachennia hromadian Ukrainy: tendentsii 2000-2020rr. (2020). (Informatsiini Materialy). Kyiv: Razumkov centre [in Ukrainian].

6. Pravoslavna Tserkva Ukrainy. Praktychni nastanovy u zviazku z pandemiieiu koronavirusnoi khvoroby COVID-19 dopovneni vidpovidno do rishen Sviashchennoho Synodu vid 24 bereznia 2020 roku ta 9 kvitnia 2020 roku. URL: <http://surl.li/bujjt> [in Ukrainian].
7. Rait Tom. (2021). Boh i pandemiia. Khrystyianski rozdumy pro koronavirus ta yoho naslidky. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
8. Tokman Volodymyr. (2020). Relihiini orhanizatsii v umovakh pandemii COVID-19. Informatsiino-analitychnyi material. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].
9. Fenomen onlain-prychastia. Refleksii. Polemika. Perspektyvy (2021) / za red. D. Horievoho, T. Derkach. Kyiv: Fond pamiaty Blazhenniishoho mytropolyta Volodymyra [in Ukrainian].
10. Chy superechyt vaktsynatsiia Bozhym zapovidiam? Hlavy tserkov Ukrainy roztlumachuiut svoje stavlennia do shcheplennia vid COVID-19. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/01/31/7281728/> [in Ukrainian].
11. Coman Viorel. (2021). What Ecclesiology for the Pandemic? A Plea for a Trinitarian Model of the Church. Lucrările Simpozionului Internațional de Teologie, Istorie, Muzicologie și Artă (2-3.11.2020). Cluj-Napoca [in Romanian].
12. Dyikuk John. (2020). Digital Ecclesiology: A Global Conversation. Nigeria: Network for New Media, Religion & Digital Culture Studies [in English].
13. Pillay Jerry. (2020) COVID-19 Shows the Need to Make Church More Flexible. Transformation: An International Journal of Holistic Mission Studies. Vol. 37 (4). [in English].
14. Ridout Scott. A Pandemic Impact on the Church. A Reflection and Response for Churches During and After COVID-19. URL: <https://www.nae.org/pandemic-impact-church/> [in English].
15. Vassiliadis Petros. (2021). The CEMES COVID-19 pandemic project. A hope for renewal in the Orthodox Church. Tserkva Khrystova: misiia, tradytsii, sohodennia / Uporiadnyk V. Vakin. Kyiv: DUKH I LITERA [in English].
16. Vassiliadis Petros. (2020). The Church in a Period of Pandemic. Can the Present Pandemic Crisis Become a Meaningful Storm for Renewal in our Churches? / CEMES 25. Thessaloniki: CEMES publications [in English].